

ZEG HET MET ROZEN: EEN VERGELIJKING VAN DRIE IDIOMATISCHE UITDRUKKINGEN¹

Jack Hoeksema

1. Inleiding: waarom negatieve polariteit?

Bij de studie van negatief-polaire uitdrukkingen draait het vaak om de vraag hoe de klasse van omgevingen valt te karakteriseren waarbinnen dergelijke uitdrukkingen zich ophouden (zie onder meer Klima 1964, Fauconnier 1979, Ladusaw 1979, 1983, Linebarger 1980, 1987, Zwarts 1981, 1986a,b, 1995, Hoeksema 1983, 1986, Hoekstra 1991, Progovac 1988, 1994, Kas 1993, Dowty 1994, Van der Wouden 1994, 1997, Sanchez-Valencia, Van der Wouden en Zwarts 1994, Hoeksema en Klein 1995, Van der Wal 1996, Giannakidou, 1997). Deze vraag zou men de *waar*-vraag kunnen noemen. Heel wat minder aandacht is er geweest voor het verschijnsel van polaire gevoeligheid zelf. Waarom eigenlijk houden sommige woorden en uitdrukkingen zich uitsluitend op in ontkenkende, conditionele, vragende of anderszins niet mededelende zinnen? Dit zou men de *waarom*-vraag kunnen noemen.

Voor een juist begrip van het verschijnsel polariteit is enig inzicht in de laatste vraag van kardinaal belang. Maar zoals zo vaak worden het eerst die vragen gesteld, waarop men een antwoord meent te kunnen geven. Waarom-vragen zijn vaak lastig, en blijven daarom liggen.

Toch zijn er de laatste tijd pogingen gedaan om een dieper inzicht te krijgen in het verschijnsel van polaire gevoeligheid. Een belangwekkend artikel in dit opzicht is Landman en Kadmon (1993) over *any*. Hierin wordt betoogd, dat de distributie van *any* te herleiden is tot twee semantische eigenschappen, te weten *strengthening* en *widening*. De eerste eigenschap is een globale eigenschap van zinnen met *any*, en houdt in dat dergelijke zinnen sterkere uitspraken doen dan vergelijkbare zinnen met een onbepaald lidwoord of met *some*. Vergelijk bijvoorbeeld de zinnen: *If you say something, I'll hit you* met *If you say anything, I'll hit you*. Het lijkt erop, dat de tweede zin een sterker dreigement uitdrukt dan de eerste. De tweede eigenschap, *widening*, geeft aan dat het domein waarop een predikaat van toepassing is, wordt uitgebreid. In de woorden van Landman en Kadmon is *any* "an expression which indicates reduced tolerance of exceptions." Dit laat zich illustreren aan de hand van een dialogetje:

- (1) A: I don't have friends.
B: What about your family? Surely they are friends.
A: I don't have ANY friends.

Vaak worden familieleden niet meegerekend bij de categorie 'vrienden.' Op een verjaardag nodigen we familie en vrienden uit, alsof die twee categorieën disjunct zijn. Wanneer B erop wijst, dat deze assumptie onjuist is, en daarmee de bewering van A zou kunnen worden ontkracht, houdt A stug vol. Door middel van *any* geeft hij te kennen dat zelfs de uitzonderlijke gevallen binnen het bereik van zijn bewering vallen. De categorie vrienden mag worden uitgebreid tot alle randgevallen, dan nog blijft de oorspronkelijke bewering overeind.

Normaliter gaat *widening* gepaard met *verzwakking* van de bewering. In monotoon stijgende contexten leidt het uitbreiden van de denotatie van een subexpressie A van een propositie p tot een propositie p' die p impliceert. *Jan heeft een vriend* impliceert *Jan heeft een vriend of familielid*. In monotoon dalende contexten is dit echter omgedraaid (Ladusaw 1979, Fauconnier 1979). Immers, *Jan heeft geen vriend of familielid* impliceert *Jan heeft geen vriend* maar niet vice versa. In monotoon dalende contexten is het resultaat van *widening* dus versterking, als we ervan uitgaan dat van twee proposities p en p', zodanig dat $p \rightarrow p'$, propositie p' de sterkere propositie is. En aangezien *any* nu juist *widening* in combinatie met *strengthening* vereist, aldus Landman en Kadmon, krijgen we het gewenste resultaat, namelijk een verklaring voor de restrictie van deze uitdrukking tot monotoon dalende contexten.

Uiteraard is deze verklaring beperkt tot het Engelse *any*, en biedt het geen onmiddellijke perspectieven voor vele andere negatief-polaire uitdrukkingen, zoals *hoeven*. Niettemin kan men onderzoeken of ook voor de andere uitdrukkingen een dergelijke verklaring valt te geven (zie

bijvoorbeeld Fauconnier 1975, Krifka 1990, 1995, Von Klopp 1994, Postma 1995, Jackson 1995, Israel 1996, Rullmann 1996, Tovena 1996 voor een aantal, overigens zeer ongelijksoortige, aanzetten hiertoe). Aan de horizon doemt dan op het lokkende perspectief van een reductionistische aanpak die het verschijnsel negatieve polariteit geheel verklaart uit onafhankelijke semantische, syntactische of pragmatische principes.

Het vermoeden is vrij algemeen, dat de klasse van negatief-polaire uitdrukkingen, hoe heterogeen hij er op het eerste gezicht ook uitziet, diepere wetmatigheden kent. Zo duiken bepaalde typen uitdrukkingen steeds weer op in discussies van negatief-polaire uitdrukkingen, zoals *minimizers*, m.a.w. uitdrukkingen die iets minimaals aanduiden (voorbeeld: *jota* in *Ik snap daar geen jota van*), maar ook bijvoorbeeld modale werkwoorden als *hoeven* zijn negatief-polair in een groot aantal talen (Van der Wouden 1996b, Van der Auwera 1996, De Haan 1995), evenals adverbia van het type *ooit, ever, jemals*. Het vergelijkend onderzoek naar polaire gevoeligheid staat nog maar in de kinderschoenen, maar voor enkele domeinen, zoals modale werkwoorden die synoniem zijn met *hoeven*, kan men vaststellen dat het niet louter gaat om een eigenaardigheid van een aantal Westeuropese talen, mogelijk via taalcontact verspreid in deze contreien, maar zich uitstrekt naar talen die noch verwant, noch in direct contact zijn geweest met de Westeuropese, zoals het Mandarijn Chinees. Het ligt dan in de rede te denken dat de beperkte distributie van dergelijke hulp-werkwoorden van modaliteit te verklaren is uit de *betekenis* van deze werkwoorden.

2. Polariteit en grammaticalisatie

Hoewel ik sympathiek sta tegenover de bovengenoemde overwegingen, ben ik toch sceptisch over het welslagen van de pogingen om distributie geheel en al te herleiden tot lexicale semantiek. Zonder dat ik daarmee wens terug te keren tot de nulhypothese dat negatieve polariteit lexicaal arbitrair is, heb ik ernstige redenen om te twijfelen aan een directe koppeling van het een met het ander. Allereerst merk ik op, dat de theorie van Landman en Kadmon over *any* niet altijd overtuigt. Wanneer *any* onnadrukkelijk gebruikt wordt in een vraag zoals *Do you want anything from the store?* is er van 'widening' of 'strengthening' naar mijn oordeel geen sprake. Slechts onder nadruk treedt dit verschijnsel op: *Do you want ANYTHING (at all) from the store?*

Nog ernstiger wellicht voor de theorie dat distributie volgt uit lexicale betekenis (dan wel pragmatische eisen op gebruik) zijn minimale paren van het type *a bit/one bit* (cf. Bolinger 1972). Hoewel ze vergelijkbare betekenissen hebben, kan *a bit* zowel in affirmatieve als in negatieve zinnen voorkomen, terwijl *one bit* uitsluitend negatieve omgevingen kiest:

- (2) a. That helped a bit.
 b. That did not help a bit.
 c. *That helped one bit.
 d. That did not help one bit.

Er is geen verschil in betekenis tussen (2b) en (2d). Op grond van dergelijke gevallen geef ik de voorkeur aan een meer indirecte koppeling tussen woord-betekenis en distributie, zoals men die vindt in de studie van grammaticalisatie (zie Hoeksema (1994) voor meer voorbeelden en Traugott en Heine (1991) voor een uitgebreide discussie van het verschijnsel grammaticalisatie). Bij de studie van grammaticalisatie wordt doorgaans benadrukt dat de elementen die een bepaalde grammaticale eigenschap verwerven (bijv. als hulpwerkwoord van tijd te mogen optreden) niet willekeurig gekozen zijn, maar dat er evenmin sprake is van een direct oorzakelijk verband tussen betekenis en distributie.

Om een voorbeeld te geven: in het Engels wordt het futurum aangeduid met het werkwoord *will*, dat een betekenisverandering heeft ondergaan van "willen" naar "zullen". Vele talen drukken het futurum uit met een werkwoord dat oorspronkelijk wil uitdrukte. Dat lijkt meer dan toevallig. En natuurlijk kan men een natuurlijk verband zien tussen wensen en toekomst (wensen betreffen vaak de toekomst), eerder dan, laten we zeggen, tussen kauwen of stofzuigen en toekomst. Toch is het allerminst noodzakelijk geweest dat *will* zich van "willen" ontwikkelde tot "zullen". In het Nederlands of het Duits heeft zich een

dergelijke verandering niet voorgedaan. Op dezelfde wijze meen ik het verschijnsel van negatieve polariteit te moeten begrijpen. Negatief-polaire uitdrukkingen worden niet op grond van volstrekte willekeur gerecruteerd uit het lexicon, noch is hun negatief-polaire karakter meteen te verklaren uit hun betekenis. Negatieve polariteit is met andere woorden een semi-arbitraire eigenschap, die bij sommige uitdrukkingen zich gemakkelijker ontwikkelt dan bij andere.

De stelling dat negatieve polariteit een kwestie van grammaticalisatie is laat zich op een aantal manieren onderbouwen. Zo kan men laten zien dat sommige woorden zich ontwikkelen tot negatief-polaire uitdrukkingen zonder dat hun betekenis een wijziging ondergaat. Dit is bijvoorbeeld het geval met het bijwoord *bijster* (zie de discussie in Klein en Hoeksema (1994)). Een ander voorbeeld is *ten enenmale* (zie Hoeksema (1993) voor enige discussie; ik hoop binnenkort op deze uitdrukking terug te komen).

Het is echter niet noodzakelijk om het verschijnsel grammaticalisatie langs diachrone weg aan te tonen. Ook synchrone vergelijking van synonieme of bijna-synonieme uitdrukkingen kan leiden tot hetzelfde inzicht. Ik heb dat boven al een beetje geïllustreerd aan de hand van het voorbeeld *a bit/one bit*. Ik wil dat hier doen door vergelijking van drie idiomatische uitdrukkingen rond het woord *rozen*, die alle drie iets ideaals uitdrukken. De drie uitdrukkingen in kwestie zijn:

- (3) op rozen zitten
over rozen gaan
rozegeur en maneschijn²

Ik vergelijk deze uitdrukkingen met elkaar en met tegenhangers in andere talen.

3. 'Op rozen zitten' en 'over rozen gaan'

Van de drie uitdrukkingen in (3) lijken de eerste twee het meest op elkaar. Je kunt ze als minimale varianten beschouwen: *op rozen zitten* karakteriseert een ideale toestand, *over rozen gaan* een ideale ontwikkeling.³ Daarnaast zijn er nog wel een paar verschillen. Zo wordt *op rozen zitten* voornamelijk gezegd van personen of daarmee gelijk te stellen collectieven of instellingen:

- (4) a. Door de snelle 1-0 zat Feyenoord op rozen.
b. Dankzij de economische groei zit het paarse kabinet op rozen.
c. Nog even, en we zitten op rozen.
d. Clinton zat op rozen na de Democratische Conventie.

Het onderwerp van *over rozen gaan* is vaak een padaanduiding: 'zijn pad ging niet over rozen', vaak ook metaforisch ter aanduiding van een levenspad, een carrièrepad, of andere temporele ontwikkeling: 'zijn leven ging niet over rozen'. De voorbeelden in (5), afkomstig van de Volkskrant op CD-ROM, laten dit goed zien:

- (5) a. In de kleedkamer groeide bij Bijl het besef dat het leven van de topsporter niet over rozen gaat. (2-4-1994)
b. Het leven van de ivf-moeder gaat niet over rozen (2-7-1994)
c. Het nepvrouwenbestaan gaat niet over rozen. (17-10-1994)
d. Het pad van racismebestrijders gaat niet over rozen. (2-1-1993)
e. Maar de weg terug naar huis gaat bepaald niet over rozen. (30-8-1993)
f. Ook het samengaan tussen NMB en Amstelland is niet over rozen gegaan, meent Janssen. (13-9-1993)

Gezien de minimale verschillen in betekenis is het opmerkelijk dat *over rozen gaan* negatief-polair is, maar *op rozen zitten* niet. In de Volkskrant op CD-ROM, jaargangen 1993 en 1994, vond ik 10 voorkomens van *over rozen gaan*, alle tien ontkend. Ook andere vindplaatsen bevestigen dit beeld.

Daarentegen bleken alle 27 voorkomens van *op rozen zitten* in bevestigende zinnen te staan.

Waarom moet het verschil in polaire gevoeligheid worden toegeschreven? Heeft het wellicht dan toch te maken met de kleine verschillen in betekenis tussen *op rozen zitten* en *over rozen gaan*? Zou het niet zo kunnen zijn dat het verschil terug te voeren is op het verschil tussen het dynamische karakter van *over rozen gaan* en het statische karakter van *op rozen zitten*? Hoewel deze gedachtengang het overwegen waard is, moet ze van de hand worden gewezen. Het Engels kent een uitdrukking die sterk lijkt op *over rozen gaan* en ook bij voorkeur van dezelfde soort dingen wordt geprediceerd, zoals iemands leven of ontwikkelingsgang. Het betreft hier de predikatieve uitdrukking (*to be a bed of roses*). In tegenstelling tot *over rozen gaan* is *bed of roses* echter niet dynamisch, maar statisch. Toch is ook deze uitdrukking negatief-polair:

- (6) a. His lengthy stewardship of the Ministry of Agriculture, Fisheries and Food has not been a bed of roses. (The Guardian, 28-5-1993)
 b. Family life is not a bed of roses. (The London Times, 9-5-1991)
 c. Few people will tell you that marriage is a bed of roses. (The Washington Times, 21-11-1993)
 d. [A] custody battle is no bed of roses. (The Washington Times, 19-10-1993)

Daarnaast kent het Engels ook nog vergelijkbare uitdrukkingen als *everything's coming up roses*. OED-2, vol. XIV, p. 104 citeert verder de volgende zin, met een vergelijkbare metafoor:

- (7) Although Australia lost the Ashes, it was roses, roses, all the way for him. (World of Cricket, 42-4, 1977)

In het Duits zijn er, volgens het Duden idiomwoordenboek van Drosdowski en Scholze-Stubenrecht (1992), twee vrijwel identieke idiomen, *wie auf Rosen gebettet* en *auf Rosen gebettet sein*. De eerste uitdrukking betekent volgens deze bron "unbeschwert, angenehm" en is niet negatief-polair. Drosdowski en Scholze-Stubenrecht geven het volgende gebruikvoorbeeld:

- (8) In diesem Bett liegt man wie auf Rosen gebettet

De tweede uitdrukking betekent "ein leichtes Leben haben" (en vormt daarmee een exacte tegenhanger van ons Nederlandse *over rozen gaan*), wordt in Duden aangeduid als "umgangssprachlich" en is wel negatief-polair. De voorbeelden die gegeven worden zijn:

- (9) a. Er gehört zu einer Generation, die in ihrer Jugend nicht auf Rosen gebettet war.
 b. Finanziell sind die Sozialarbeiter nicht gerade auf Rosen gebettet.

Ook het moderne Grieks kent een vrijwel identiek idioom (Anastasia Giannakidou, p.c.), dat negatief-polair is:

- (10) Η ζωή δεν είναι δρόμος στρωμένος με ρόδα
 het leven niet is straat bedekt met rozen
 "Het leven gaat niet over rozen"

Het Frans kent de uitdrukking *être (couché) sur des roses* (variant: *être sur un lit de roses*) met een positieve betekenis ("op rozen zitten, in een aangename positie verkeren") en een, thans verouderde, uitdrukking *être sur les roses* met een negatieve betekenis ("in een onaangename positie verkeren"), volgens de *Trésor de la langue française* (Imbs en Imada, 1971-1994). Geen van beide uitdrukkingen is negatief-polair. Het Spaans kent de idiomen *estar en lecho de rosas* "in een rozenbed zijn" en *ser un lecho de rosas* "een rozenbed zijn" dat negatief polair is (Victor Sánchez, p.c.), cf. *La vida no es un lecho de rosas* "Het leven is geen rozenbed = gaat niet over rozen". In het Italiaans is er een idioom "rozen en bloemen zijn" met eenzelfde betekenis. Love (1993) geeft als voorbeeld *Non è tutto rose e fiori*. De Scandinavische talen kennen een negatief-polair uitdrukking die betekent "een dans op rozen".

Het volgende voorbeeld (uit Kirkeby 1979) illustreert dit voor het Noors:

- (11) Livet er ingen dans på roser
 leven is geen dans op rozen
 "Het leven gaat niet over rozen"

Het lijkt er dus op, dat uitdrukkingen die sterk op elkaar lijken, en vrijwel dezelfde betekenis uitdrukken, toch kunnen verschillen in negatieve polariteit. Ik ben, met Horn (1989) en Israel (1994), van mening dat sommige woorden en uitdrukkingen gereserveerd worden voor bepaalde pragmatische doeleinden, zoals het maken van een understatement of litotes. Een goed voorbeeld daarvan is *de beroerdeste*, dat vrijwel uitsluitend in litotes gebruikt wordt ("Piet is de beroerdeste niet" = Piet is nogal aardig). Vooral evaluatieve uitdrukkingen horen hierbij. Ook de idiomen *over rozen gaan* en *a bed of roses* hebben dit lot ondergaan. Ze worden voornamelijk gebruikt als bouwstenen voor een understatement, en als gevolg daarvan hebben ze hun afhankelijkheid van negatie ontwikkeld. Zonder negatie drukken deze uitdrukkingen immers geen under-statement maar een positieve evaluatie uit. Het is met andere woorden niet arbitrair dat zowel *over rozen gaan* als *a bed of roses* negatief-polair zijn. Dat hebben ze te danken aan het feit dat ze positieve evaluaties uitdrukken. Het is evenmin noodzakelijk. Dat bewijst *op rozen zitten*.

Ik had mijn stelling ook met andere voorbeelden kunnen illustreren. Bijvoorbeeld door middel van een vergelijking van *in orde* (niet negatief-polair) en *in de haak* (nagenoeg negatief-polair). Ook hier is sprake van evaluerende predikaten die slechts verschillen in polaire gevoeligheid. Een ander type voorbeeld leveren *minimizers*. Uitdrukkingen die een minimale hoeveelheid of mate uitdrukken hebben ook een enigszins arbitrair karakter. Een onverschillig iemand geeft geen duit of stuiver of rooie cent voor mijn mening. Een kwartje van tegenwoordig is minder waard dan een duit van vroeger. Toch is het tegenwoordig evenmin als toen idiomatisch om te zeggen: Ik geef geen kwartje voor je mening.

4. Rozegeur en maneschijn

De eigenschappen van *rozegeur en maneschijn* zijn anders die dan van *over rozen gaan*. *Rozegeur en maneschijn* is, althans overwegend, negatief-polair, maar het wordt voornamelijk gebruikt in het bereik van ontkende universele kwantoren, zoals *niet alle* of *niet altijd*.⁴ Van 101 voorkomens, verzameld uit allerlei bronnen, zoals mijn dagelijkse lectuur, en verder vooral veel elektronische corpora zoals de Volkskrant op CD-ROM, jaargangen 1993-1996, Trouw en Parool op Internet (te bereiken op het Internet via OPC, de on-line catalogus van de universitaire en andere grote bibliotheken), jaargangen 1994-1996, en 1995-1996 respectievelijk, de 27-miljoen en 38-miljoen woorden-corpora van het INL, en een AltaVista-zoektocht naar voorkomens in elektronische teksten op het World Wide Web, komt het volgende beeld naar voren. Iets minder dan de helft van de voorkomens staat binnen het bereik van ontkende universele kwantoren, en zo'n 15% binnen het bereik van ontkende restrictiverende adverbia (type: *niet alleen*, *niet louter*, *niet uitsluitend*).⁵ Voor precieze gegevens, zie Tabel 1, hieronder. Enkele voorbeelden van beide typen context zijn:

- (12) a. U weet dat het niet altijd rozegeur en maneschijn is in een wereld vol misverstand. (Nieuwsblad van het Noorden, 4-11-1995)
 b. Toch is het niet allemaal rozegeur en maneschijn in het Nabije Oosten (De Volkskrant, 3-8-1994)
 c. Het blijkt niet alles rozegeur en maneschijn te zijn na de seksuele revolutie (Robert Hofman's Speelfilm Encyclopedie, dl. 1, 404)
 d. Maar het is niet louter rozegeur en maneschijn rond de jubilerende stripheld (INL 27-miljoen-woorden-corpus)
 e. Dit vak is echt niet alleen rozegeur en maneschijn. (INL 27-miljoen-woordencorpus)

Voor Van der Wouden (1994) is dit aanleiding om te veronderstellen dat *rozegeur en maneschijn* een

uitdrukking is die beperkt is tot *antimultiplicatieve* contexten. Dergelijke contexten kunnen semantisch gedefinieerd worden in termen van de distributie-eigenschappen die de Booleaanse connectieven in hun bereik hebben.

(13) *Antimultiplicatieve omgevingen*

Voor een context $X _ Y$ geldt dat hij antimultiplicatief is dan en slechts dan als geldt:

$$XA \text{ en } BY \Leftrightarrow XAY \text{ of } XBY.$$

Negatie is antimultiplicatief. Immers, een van de wetten van De Morgan luidt:

$$(14) \quad \neg(A \& B) \Leftrightarrow (\neg A) \vee (\neg B)$$

Bij wijze van illustratie kan de volgende redenering dienen: als ik niet rijk èn geleerd ben, dan volgt dat ik niet rijk of niet geleerd ben, en omgekeerd, als ik of niet rijk of niet geleerd ben, dan ben ik niet rijk èn geleerd. De pijl van rechts naar links is geldig voor alle monotoon dalende contexten (zie Ladusaw 1979, Zwarts 1981 voor definities). Dit houdt in, dat antimultiplicatieve omgevingen een deelverzameling zijn van de monotoon dalende omgevingen. Monotoon dalende omgevingen kunnen we beschouwen als "negatief" in een hele algemene, ruime zin van het woord.

Niet alle negatieve contexten zijn antimultiplicatief. De negatieve kwantoren *niemand*, *nergens*, *nooit*, *nimmer*, *niets* bijvoorbeeld creëren geen antimultiplicatieve contexten. Neem bijvoorbeeld *nooit*. Als ik nooit rijk en geleerd ben geweest, ben ik dan of nooit rijk of nooit geleerd geweest? Nee, wellicht ben ik afwisselend rijk en geleerd geweest, zonder ooit beide eigenschappen gelijktijdig te hebben bezeten. Idem dito *niemand*. Als niemand rijk en geleerd is, volgt niet dat niemand rijk is of niemand geleerd. Wellicht iedereen rijk of geleerd, maar niemand in het bezit van beide eigenschappen.

Wel antimultiplicatief zijn ontkende universele kwantoren, zoals *niet iedereen*, *niet overal*, *niet altijd*. Als ik niet altijd rijk en geleerd ben geweest, dan volgt dat ik niet altijd rijk ben geweest of niet altijd geleerd ben geweest. En omgekeerd, als ik niet altijd rijk ben geweest, of niet altijd geleerd, dan ben ik niet altijd rijk èn geleerd geweest. Idem dito *niet overal*. Als ik niet overal hongerig en verdrietig was, dan was ik niet overal hongerig of niet overal verdrietig. En omgekeerd. We mogen dus concluderen dat *niet altijd*, *niet overal* etc. antimultiplicatief zijn.

Gegeven Van der Wouden's veronderstelling dat de omgevingen waarin *rozegeur en maneschijn* aangetroffen wordt de kenmerkende eigenschap hebben antimultiplicatief te zijn, verwachten we dus dat deze uitdrukking met name opduikt in het bereik van negatie en van ontkende universele kwantoren. Dit is ten naaste bij correct. In Tabel 1 valt de distributie van deze uitdrukking in mijn elektronische kaartenbak over de diverse omgevingen af te lezen.⁶ Hierbij moet worden aangetekend dat de verzameling vindplaatsen nogal klein is, hetgeen gezien de geringe frequentie van deze uitdrukking ook haast onvermijdelijk is. Meer dan de helft van de voorkomens is in directe overeenstemming met de door Van der Wouden geopperde hypothese, maar het aantal uitzonderingen is te hoog.

Tabel 1: Omgevingen van ROZEGEUR EN MANESCHIJN

Omgeving	N
negatie+universeel	44
negatie	17
positief	20
vraag	4
negatie+restrictieve bepaling	14
negatief predikaat	2
Totaal	101

Daarnaast is er nog een serieus probleem met de onderlinge distributie van negatie en ontkende universele kwantoren. Hoewel beide omgevingen acceptabel zijn volgens de hypothese dat anti-

multiplicativiteit de algemene semantische eigenschap van de contexten is, zou men toch naar verhouding meer gevallen van triggering door *niet* alleen verwachten. Het aantal voorkomens van *niet* zonder erop volgende universele kwantor is vele malen groter dan alle voorkomens van *niet alle*, *niet allemaal*, *niet altijd*, *niet alles*, *niet overal* etc. bij elkaar. Zo komt in het 38-miljoen-woordencorpus van het INL het woordje *niet* maar liefst 221156 keer voor. De frekwentie van universele kwantoren in het algemeen en ontkende universele kwantoren in het bijzonder in dit corpus valt af te lezen uit de volgende tabel:

Tabel 2: Universele en negatief-universele kwantoruitdrukkingen in het INL 38-miljoen-woorden-corpus

alle	37098	niet alle	784
allemaal	6074	niet allemaal	224
altijd	10345	niet altijd	1210
steeds	16643	niet steeds	92
overal	2201	niet overal	150
ieder	10265	niet ieder	42
iedere	5719	niet iedere	92
elk	9899	niet elk	36
elke	9273	niet elke	96
iedereen	7577	niet iedereen	522
totaal	115.094	totaal	3.248

Deze tabel bevat veel interessante informatie, zoals een enorm verschil in combineerbaarheid met negatie tussen *altijd* en *steeds*, tussen *iedereen* en de determinatoren *ieder* en *iedere*, en een aantal kleinere verschillen die me allemaal de moeite van het onderzoeken waard lijken, zoals een opmerkelijk verschil tussen de verbogen vormen *iedere* en *elke* enerzijds en de onverbogen vormen *ieder* en *elk* anderzijds. Ik zal al deze kwesties moeten laten rusten, omdat ze mijn bestek verre te buiten gaan, en moet me slechts beperken tot de constatering dat zelfs als alle universele kwantoren ontkend zouden zijn, hun totaal nog steeds beduidend minder is dan het totaal aantal voorkomens van *niet*. Het ligt dan in de rede te verwachten, dat we vaker *niet* alleen als trigger zouden aantreffen dan *niet* + universele kwantor, zoals we dan ook bij andere polaire uitdrukkingen stelselmatig zien. Het tegendeel is hier echter waar, zoals we al zagen. De uitdrukking *rozegeur en maneschijn* heeft een zeer duidelijke voorkeur voor ontkende universalia over negatie sec.

Maar dat is nog niet alles. We zien ook een andere categorie van triggers, namelijk ontkende restrictieve bepalingen, zoals *niet alleen* en *niet louter*. Dergelijke triggers zijn niet antimultiplicatief, en in feite zelfs niet monotoon-dalend. De dubbele implicatie in (14) is bij deze operatoren slechts in één richting geldig, van links naar rechts:

(15) Niet alleen A en B \leftrightarrow Niet alleen A of niet alleen B

Voorbeeld: *Ik ben niet alleen rijk en gelukkig* \rightarrow \leftarrow *Ik ben niet alleen rijk of ik ben niet alleen gelukkig*

Verder geldt:

(16) Niet alleen A \rightarrow A

Voorbeeld: *Ik ben niet alleen rijk* \rightarrow *Ik ben rijk*

Hoewel zowel *niet* als *alleen* een trigger is voor negatief-polaire uitdrukkingen, is hun combinatie dat niet, of nauwelijks. Dat is ook te verwachten als we aannemen dat de twee negatieve operatoren elkaar opheffen (Hoeksema 1986). In een corpus van meer dan 10.000 voorkomens van ruim 500 verschillende uitdrukkingen bleken slechts *hoeven* en *rozegeur en maneschijn* als trigger een ontkende restrictieve

bepaling te hebben. Waarom *hoeven* zulke triggers toelaat weet ik eerlijk gezegd niet, maar bij dit werkwoord dient de kanttekening te worden gemaakt dat het gaat om slechts enkele voorkomens op een totaal van ettelijke honderden, en dat *hoeven* van alle negatief-polaire uitdrukkingen misschien wel het breedste scala aan triggers toelaat. Bij *rozegeur en maneschijn* gaat het daarentegen om een aanzienlijk deel van de voorkomens. De sterke voorkeur voor ontkende universele kwantoren en ontkende restrictieve adverbia maakt deze uitdrukking uniek.

Men kan zich nu afvragen wat restrictieve adverbia en universele kwantoren gemeen hebben. Het antwoord is heel simpel: Beide soorten van uitdrukking zijn kwantoren die universele beweringen produceren. Het is een oude observatie die teruggaat op de middeleeuwse logici dat *alleen* (*tantum*) en *alle* (*omnis*) inverse kwantorrelaties aanduiden (zie bijv. De Mey 1990). Zo zijn de volgende beweringen gelijkwaardig in de zin van logisch equivalent:

- (17) a. Alle priesters zijn mannen
b. Alleen mannen zijn priesters

Toch hebben we hiermee niet genoeg gezegd. In sommige contexten lijkt het er namelijk op dat universele en restrictieve uitdrukkingen niet elkaars inverse zijn, maar dat ze dezelfde betekenis hebben:

- (18) a. De mannen waren alleen maar/louter/enkel helden
b. De mannen waren allemaal helden

En juist dit soort van contexten vormen een gewilde lokatie voor *rozegeur en maneschijn*. We kunnen dan ook veelal kiezen tussen een ontkende universele kwantor en een ontkend restrictief bijwoord:

- (19) a. Het leven is niet louter rozegeur en maneschijn
b. Het leven is niet allemaal rozegeur en maneschijn

Om dit soort van gelijkwaardigheid te begrijpen, moeten we iets meer weten over de semantiek van drijvende kwantoren als *allemaal* en het gebruik van *alleen* of *louter* in predicatieve positie.

Voor *allemaal* neem ik aan dat het kwantificeert over delen van een geheel: de leden van een groep, of de onderdelen van een individu (zie ook Van der Does 1992, Hoeksema 1996). Zo kan men zin (18b) interpreteren als een universele uitspraak over de leden van de groep aangeduid door *de mannen*. Het woord *allemaal* denoteert dan een operator ALLEMAAL met de volgende eigenschap:

- (20) ALLEMAAL(P(X)) $_ \forall x[x \in X \rightarrow P(x)]$

Voor kwantificatie over delen van individuen geldt een vergelijkbare definitie, met ' $_$ ' in plaats van ' \in '.

Voor *alleen* en *louter* veronderstel ik een semantiek als die van Rooth (1985), met kwantificatie over een (contextueel gegeven) verzameling van alternatieven. In zinnen als (17b) kwantificeren we over individuen, maar in (18a) en (19a) over predikaten. Zo kan (18a) als volgt worden gerepresenteerd, waarbij H en M staan voor het predikaat 'held' en de groep aangeduid als *de mannen*, respectievelijk en C de verzameling van contextueel gegeven alternatieven voor H is.

- (21) (ALLEEN(H))(M) $_ \forall P [(P \in C \ \& \ P(M)) \rightarrow P=H]^7$

In (22) kunnen we zien hoe de talige context de interpretatie van zinnen met *alleen* kan beïnvloeden:

- (22) a. We hebben heldhaftige mannen nodig, die tevens rijk en edelmoedig zijn. Maar de mannen waren alleen maar helden.
b. We hebben heldhaftige mannen nodig, maar ook lafaards, en gewone lui. Maar de mannen waren alleen maar helden.

In (22a) worden drie eigenschappen genoemd die de mannen dienen te hebben. Dit zijn eigenschappen

die aan elk van de individuen moeten toekomen, en in afgeleide zin dan ook aan de groep. Zij vormen de contextverzameling C zoals bedoeld in (21). In (22b) worden daarentegen drie eigenschappen opgesomd die aan niet-overlappende delen van de groep dienen toe te komen. We vernemen dat de mannen slechts een van de drie elkaar uitsluitende eigenschappen bezitten, namelijk heldhaftigheid, en leiden dus af dat iedere man in de groep een held is. Een gelijke redening kunnen volgen bij (19) ten einde vast te stellen dat (19a) en (19b) gelijkwaardig zijn in een van de lezingen van (19a).

Daarmee zijn we beland bij een belangrijke conclusie: *rozegeur en maneschijn* houdt zich bij voorkeur op in ontkende universele beweringen. Zulke beweringen kan men opbouwen met *niet alle/iedere/elke* of met *niet louter/alleen*.

De volgende vraag is nu, wat de status is van de zojuist vastgestelde restrictie: Is het een grammaticale restrictie, een semantische eis op welgevormde/toelaatbare omgevingen? Of is het veeleer een tendentie, een statistisch significante voorkeur voor bepaalde omgevingen die gestuurd wordt door een andersoortige factor?

Als het een grammaticale eis zou zijn dat *rozegeur en maneschijn* optreedt in ontkende universele zinnen, dan verwachten we in principe geen uitzonderingen. Maar deze restrictie dekt slechts 61% van de door mij verzamelde gevallen. Dat is veel en veel meer dan men zou verwachten zonder de restrictie, maar bij lange na niet genoeg voor een grammaticale verklaring, waarbij men een categorisch effect zou verwachten.

Ik zie meer in een ander soort verklaring, waarbij men de voorkeur voor ontkende universele zinnen verklaart uit een globale retorische eigenschap van *rozegeur en maneschijn*, namelijk een voorkeur voor omgevingen die fungeren als een *understatement*. Het understatement is door Israel (1994), in het voetspoor van de meer algemene discussie in Horn (1989), gesignaleerd als een retorische functie van zinnen met sommige typen NPUs, en door Bolinger (1972) als functie van zinnen met ontkende uitdrukkingen van graad.

Een bekend type understatement is *litotes*, of dubbele ontkenning (Horn 1989, Van der Wouden 1994, 1996a, 1997). Als ik zeg dat ik een voorstel "niet onaardig" vind, kan men dat op diverse manieren opvatten. Ziet men het als een understatement, dan bedoel ik te zeggen dat ik het tamelijk aardig vind, en omdat ik een Groninger ben, misschien zelfs wel zeer aardig. Het woord *onaardig* is niet per se gebonden aan litotesgebruik, en is dan ook niet negatief-polair. Maar *onverdienselijk* is dat wel en daarom is het een NPU:

- (23) a. Zijn spel was niet onverdienselijk.
 b. *Zijn spel was onverdienselijk.
 c. Zijn spel was verdienselijk.

Een ander soort understatement betreft ontkende graadbepalingen. Als ik van iets zeg dat het niet erg gepast is, kan ik iets sterkers bedoelen, bij voorbeeld dat het ronduit ongepast is. Sommige uitdrukkingen zijn nagenoeg of volledig gekoppeld aan dergelijke contexten (zie Hoeksema en Klein 1996), zoals het gebruik van *even* als een bijzonder soort bijwoord van graad in:

- (24) Het voordeel van het Bostraject is niet altijd even duidelijk.

dat van de Engelse adverbiale uitdrukking *all that* in:

- (25) a. I am not all that keen on watching Manchester United.
 b. *I am all that keen on watching Manchester United.

en dat van het Duitse *sonderlich* in:

- (26) a. Der Herr hat sich nicht sonderlich beeilt.
 b. *Der Herr hat sich sonderlich beeilt.

Ook het Nederlandse *bijster* past in deze categorie, evenals bijvoorbeeld *noemenwaard(ig)*, *nennenswert*

en hun Engelse tegenhanger *to speak of* (cf. *She has got no money to speak of*).

Rozegeur en maneschijn behoort tot een derde categorie, die van de predikaten die vooral bij understatements worden gebruikt.⁸ Tot deze klasse van uitdrukkingen behoren diverse idiomatische predikaten:

- (27) a. Jaap is *de beroerdste* niet.
 b. De kuur was allesbehalve een *lolletje*.
 c. Lowie is niet *goed wijs*.
 d. Het voorstel is geen *kattepis*.
 e. Mijn vorderingen zijn niet *om over naar huis te schrijven*.

Deze uitdrukkingen laten zien dat understatements niet slechts een kwestie van pragmatiek zijn, van taalgebruik, maar ook conventioneel kunnen worden, en dan deel gaan uitmaken van het taalsysteem. Wanneer een understatement conventioneel wordt, en niet meer helemaal afhangt van de gesprekssituatie, kan men spreken van grammaticalisatie. Bij *kattepis* hebben we te maken met ver gevorderde grammaticalisatie: positieve voorkomens hebben uitsluitend een letterlijke interpretatie, terwijl bij het idiomatische gebruik de letterlijke betekenis geheel naar de achtergrond is verdrongen. In het geval van *rozegeur en maneschijn* is de grammaticalisatie niet volledig: positieve voorkomens zonder understatement-waarde vormen nog een kleine maar niet weg te praten minderheid.

Met dat alles hebben we nog steeds niet verklaard waarom *rozegeur en maneschijn* zich bij voorkeur ophoudt in ontkende universele beweringen. In (27) zien we dat understatements heel wel gewone negatieve zinnen kunnen zijn, zonder universele kwantor. Voor *rozegeur en maneschijn* moeten we een extra factor aannemen, en wel een onafhankelijke collocatierelatie tussen deze uitdrukking en universele kwantificatie. Ook als deze uitdrukking niet in combinatie met negatie gebruikt wordt, valt op dat er meestal een universele kwantor in de nabijheid is. Het effect is dan uiteraard niet understatement, maar een sterke elatieve mededeling. Van de 20 gevallen genoemd Tabel 1 als voorkomens in positieve omgevingen blijken er 8 in universele zinnen te staan, en 4 in het bereik van een restrictiverend bijwoord zoals *enkel* of *alleen maar*. We zien dus dat de operatoren die in de negatieve contexten een rol van betekenis spelen, dat ook doen in positieve contexten. Enkele voorbeelden met universele kwantoren uit mijn materiaal zijn:

- (28) a. In het één jaar oude huwelijk tussen actrice en fitnesskoningin Jane Fonda en de Amerikaanse mediamagnaat Ted Turner schijnt alles *rozegeur en maneschijn* te zijn (De Volkskrant, 1-5-1993).
 b. Aanvankelijk was het allemaal *rozegeur en maneschijn* (Trouw, 2-3-1996)
 c. Voorlopig echter is alles *rozegeur en maneschijn* (De Telegraaf, 11-4-1996)⁹

En met restrictiverende adverbia:

- (29) a. Op dit moment ziet zij *alleen maar rozegeur en maneschijn* voor de gezamenlijkheid. (Trouw, 23-8-1995)
 b. Als twee mensen op elkaar verliefd worden, bestaat hun leven slechts uit *rozegeur en maneschijn*. (Trouw, 7-7-1995)

Verder blijkt dat ook in de andere contexten, zoals vragen en complementen van een negatief matrixpredicaat, er vaak een universele kwantor om de hoek komt kijken:

- (30) a. Alsof hij wil voorkomen dat het nageslacht zou kunnen menen dat het alles *rozegeur en maneschijn* was, maar uiteraard meer nog om eigentijdse lezers bij de les te houden, houdt onze verslaggever Versnaeyen hier even de pas in [...] (Frits van Oostrom, Maerlants wereld, 397).
 b. Willen Amjad-Ali en Moghal hiermee beweren dat, wat de christenen betreft, alles *rozegeur en maneschijn* is? (Trouw, 27-6-1995)

Deze affiniteit met universele kwantificatie kunnen we ook elders waarnemen. Zo is er een idioom dat overeenkomsten vertoont met *rozegeur en maneschijn: koek en ei*. Beide idiomen worden gebruikt om iets zeer positiefs aan te duiden, ze hebben beide de vorm van een nevenschikking, en ze hebben beide affiniteit met universele kwantoren. Het onderwerp van beide predikaten is bij voorkeur *het*, of anders een kwantor als *alles*, in ieder geval slechts zelden iets referentieels. De in totaal 51 voorkomens van *koek en ei* in de Volkskrant op CD-ROM (jaargangen 1993 tm juni 1996), de 27 en 38-miljoen woorden corpora van het INL en een klein eigen elektronisch corpus laten het volgende beeld zien:

Tabel 3: Omgevingen van *KOEK EN EI*.

alles	22
allemaal	5
niet alles	6
niet altijd/niet steeds	3
niet allemaal	6
geen/allerminst/niet/allesbehalve	7
rest	2
totaal	N=51

We zien dus dezelfde voorliefde voor universele kwantificatie, zij het niet voor kwantificatie met behulp van restrictieve adverbialia als *louter, alleen maar*. Dit kan te maken hebben met het feit dat *koek en ei* vaak van andere zaken gezegd wordt dan *rozegeur en maneschijn*, maar ik moet een nadere verklaring schuldig blijven. Wat duidelijk anders is bij *koek en ei*, is dat negatieve omgevingen er niet uitspringen. We zouden dat aldus kunnen uitdrukken: *koek en ei* heeft een voorkeur voor elatief gebruik, *rozegeur en maneschijn* voor understatements. Deze verschillende voorkeuren leiden dan tot een verschil in polaire gevoeligheid.

'Affiniteit met universele kwantificatie' is niet een notie die een opvallende rol speelt in de taalkunde. Misschien is dit zo omdat een dergelijke affiniteit vaak niet categorisch maar slechts statistisch van aard is.¹⁰ Men kan ook denken dat de universele kwantoren in kwestie deel uitmaken van het idioom. Dit is een redelijke veronderstelling bij een idioom als (*ze*) *alle vijf op een rijtje hebben*, maar niet, of althans minder klaarblijkelijk, voor *rozegeur en maneschijn*, omdat de universele kwantor die bij deze laatste uitdrukking wordt gebezigd niet een vast woord is, maar in principe iedere universele kwantor kan zijn, vgl. de kwantoren in (12): *altijd, allemaal, alles*. We zien aan de hand van *rozegeur en maneschijn* en *koek en ei* dat we rekening moeten houden met een dergelijke affiniteit, willen we de distributie van deze en dergelijke uitdrukkingen kunnen verklaren.

5. Conclusies

De centrale vraag in dit artikel was: Waarom zijn sommige uitdrukkingen negatief-polair? Een attractieve veronderstelling is dat dit voortvloeit uit hun betekenis. We hebben echter, aan de hand van een vergelijking van de idiomen *op rozen zitten, over rozen gaan* en *rozegeur en maneschijn*, geconcludeerd dat deze vlieger niet opgaat: Ondanks het feit dat hun betekenissen nagenoeg identiek zijn, geldt dat sommige uitdrukkingen polaire gevoeligheid vertonen, andere niet. Polaire gevoeligheid is daarom te beschouwen als *conventioneel*, en geen onmiddellijk gevolg van lexicale betekenis. Aan de andere kant is polaire gevoeligheid evenmin *arbitrair*, zoals blijkt uit vele overeenkomsten in distributie tussen items in verschillende talen. Deze constellatie wijst op grammaticalisatie.

Negatieve polariteit kan vaak (maar ongetwijfeld niet altijd) verklaard worden uit een conventionele associatie met pragmatische eigenschappen van de uitingen waarin de uitdrukkingen gebruikt worden. Zo worden sommige uitdrukkingen steevast gebruikt voor understatements, en andere voor emfase. Samen met nog andere eigenschappen, zoals een voorkeur voor universele beweringen, leidt dit tot een theorie waarbinnen de distributie van de hier behandelde uitdrukkingen als een samenspel van onafhankelijke factoren kan worden geanalyseerd.

Noten

1. Voor discussie en hulp ben ik dank verschuldigd aan de volgende personen: Anastasia Giannakidou, Henny Klein, Victor Sanchez, Hotze Rullmann en Ton van der Wouden. Voor gebruik van de elektronische corpora ben ik het INL dank verschuldigd. Het werk voor dit artikel is verricht in het kader van het PIONIER project 'Reflections of Logical Patterns in Language Structure and Language Use' van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en de Rijksuniversiteit Groningen. Ook deze instanties worden bedankt voor hun steun.

2. Men zal opmerken dat het woord *rozegeur* soms met en soms zonder bindfoneem *-n-* wordt gespeld. Ik heb steeds de spelling van mijn bron aangehouden, en gebruik zelf de, in de laatste spellingsregels niet meer toegestane, spelling zonder *-n-*.

Een Engelse tegenhanger van *rozegeur en maneschijn* is *sunshine and roses*, waarvan het volgende voorbeeld een voorkomen bevat:

- (i) it shows you that the other side is not all sunshine and f***ing roses
(The Guardian, 10 september 1993)

Een ander idioom, ditmaal zonder rozen erin, met vergelijkbare betekenis is *beer and skittles*:

- (ii) Life is not all beer and skittles.

3. Het WNT kent alleen de uitdrukking *op rozen gaan*, die, te oordelen aan de geciteerde voorbeelden, niet negatief-polair is. Momenteel is *op rozen gaan* niet meer gangbaar. We lijkt er dus op, dat het negatief-polaire element *over rozen gaan* vrij jong is en vermoedelijk pas na 1924 (het verschijningsjaar van deel XIII van het WNT) ontstaan is.

4. Dit wordt al opgemerkt door het WNT, deel XIII, kolom 1544, waar *rozen-geur en maneschijn* zo wordt omschreven: "gebezigd met betrekking tot senti-menteel of verliefd gepeins, om den toestand van gelukzaligheid aan te duiden dien men zich daarbij droomt". Er wordt vervolgens toegevoegd: "-Veelal met een ontkenning om een toestand aan te duiden die allesbehalve met den genoemden overeenkomt." De voorbeelden die het WNT geeft stemmen direct overeen met het moderne gebruik, zoals:

- (i) a. Dit neemt niet weg, dat niet alles voor de miliciens en landweermannen rozegeur en maneschijn was (Het Volk, 12 mei 1915)
b. De verhouding tusschen Frankrijk en Italië is niet louter een atmosfeer van rozegeur en maneschijn geweest (Het Volk, 29 mei 1915)

Hiermee slaat deel XIII de spijker beter op de kop dan deel IX, s.v. *maneschijn*, waar de uitdrukking *rozegeur en maneschijn* "vooral van toepassing op het geluk der wittebroodsweken" wordt geacht. In feite blijken maar weinig voorkomens direct met verliefdheid of huwelijksgeluk in verband te staan, zoals het volgende voorbeeld, gevonden op de World Wide Web-site van de IKON:

- (ii)Verliefdheid, is dat met je hoofd in de wolken lopen, rozegeur en maneschijn, superromantisch?

5. Hiertoe zijn ook gevallen gerekend van universele kwantoren ter linkerzijde van negatie, namelijk wanneer een wijd-bereik lezing voor de hand liggend was, zoals in

- (i) Het is alles geen rozegeur en maneschijn (van het World Wide Web, site www2.bnc.nl/~siebrand/herstel1.htm)

6. Als voorkomens van *rozegeur en maneschijn* heb ik ook gerekend een aantal verhaspelde versies, zoals *rozekeur en maneschijn* en *maneschijn en rozegeur* (allebei uit Trouw). Het is het lot van idiomen om uit onbegrip verhaspeld of moedwillig verbouwd te worden.

7. Dit is equivalent met

- (i) $\forall x: Mx \rightarrow Hx$

indien we ervan uitgaan dat C niet leeg is en gebruik maken van het feit dat de eigenschap *held* gedistribueerd wordt over de leden van M.

8. In feite is dit een simplificatie. *Rozegeur en maneschijn* wordt voornamelijk gebruikt als predikaat, maar niet uitsluitend. Het komt echter ook heel sporadisch voor in andere functies, bijvoorbeeld als object van een prepositie:

(i) Het levensverhaal van Simon Wiesenthal is er geen van rozegeur en maneschijn (De Volkskrant, 9-3-1993)

of als onderwerp:

(ii) Maar daar staat niet alleen rozegeur en maneschijn tegenover

9. Opvallend zijn overigens de negatieve implicaturen bij alle voorbeelden in (28): *schijnt* suggereert dat het mogelijk anders ligt, *aanvankelijk* geeft duidelijk een latere verandering aan, terwijl *voorlopig* wijst op de mogelijkheid van een verandering.

10. Vandaar ook de term: anders had een benaming als 'beperking tot universele contexten' of 'universaliteits-restrictie' meer in de rede gelegen.

Bibliografie

- Auwera, Johan van der, 1996, 'Negative modals, in Europe.' Lezing op de conferentie 'Perspectives on Negation,' Groningen, augustus 1996.
- Bolinger, Dwight, 1972, *Degree words*. Mouton, Den Haag.
- Does, Jaap van der, 1992, *Applied Quantifier Logics*. Dissertatie, Universiteit van Amsterdam.
- Drosdowski, Günther en Werner Scholze-Stubenrecht, 1992, *Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Dudenverlag, Mannheim, etc.
- Fauconnier, Giles, 1975, 'Polarity and the Scale Principle,' *Proceedings of the Eleventh Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society*, 188-199.
- Fauconnier, Giles, 1979, 'Implication Reversal in a Natural Language,' in Franz Guenther en S.J. Schmidt, red., *Formal Semantics and Pragmatics for Natural Language*, Dordrecht, 298-301.
- Giannakidou, Anastasia, 1997, *The Landscape of Polarity Items*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Hoeksema, Jack, 1983, 'Negative Polarity and the Comparative', *Natural Language and Linguistic Theory* 1-3, 403-434.
- Hoeksema, Jack, 1986, 'Monotonicity Phenomena in Natural Language', *Linguistic Analysis* 16-1/2, 235-250.
- Hoeksema, Jack, 1993, 'As (of) yet', in: Ale de Boer, Jelly Julia de Jong en Rita Landeweerd, red., *Language and Cognition 3*, Rijksuniversiteit Groningen, 79-87.
- Hoeksema, Jack, 1994, 'On the grammaticalization of negative polarity items'. In Susanne Gahl, Andy Dolbey en Christopher Johnson, red., *Proceedings of the Twentieth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley Linguistics Society, Berkeley, 273-282.
- Hoeksema, Jacob, 1996, 'Floating Quantifiers, Partitives and Distributivity,' in: Jacob Hoeksema, red., *Partitives. Studies on the Syntax and Semantics of Partitive and Related Constructions*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York, 57-106.
- Hoeksema, Jack en Henny Klein, 1995, 'Negative Predicates and Their Arguments,' in: *Linguistic Analysis* 25, 3-4, 146-180.
- Hoekstra, Eric, 1991, *Licensing Conditions on Phrase Structure*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Horn, Laurence R., 1989, *A Natural History of Negation*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Imbs, Paul en B. Imada, eds., 1971-1994, *Trésor de la langue française*. Éditions du centre national de la recherche scientifique, Parijs.
- Israel, Michael, 1996, 'Polarity Sensitivity as Lexical Semantics.' *Linguistics*

- and Philosophy* 19, 619-666.
- Jackson, Eric, 1995, 'Weak and Strong Polarity Items: Licensing and Intervention.' *Linguistic Analysis* 25, 3-4, 181-208.
- Kas, Mark, 1993, *Essays on Boolean functions and negative polarity*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Kirkeby, W.A., 1979, *Norsk-Engelsk Ordbok*. Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Klein, Henny en Jack Hoeksema, 1994, 'Bar en bijster: Een onderzoek naar twee polariteitsgevoelige adverbia,' *Gramma/TTT* 3-2, 75-88.
- Klopp, Ana von, 1994, 'Polarity Items: Are the Right Questions Asked?'. Ongepubliceerd manuscript, University of Edinburgh.
- Krifka, Manfred, 1990, "Polarity Phenomena and Alternative Semantics", in: M. Stokhof en L. Torenvliet, red., *Proceedings of the Seventh Amsterdam Colloquium*, Amsterdam, ITLI.
- Ladusaw, William A. 1979. *Polarity Sensitivity as Inherent Scope Relations*. Dissertatie, University of Texas at Austin. Uitgegeven in 1980 door de Indiana University Linguistics Club, Bloomington.
- Ladusaw, William A., 1983, 'Logical Form and Conditions on Grammaticality.' *Linguistics and Philosophy* 6-3, 373-392.
- Landman, Fred en Nirit Kadmon, 1993, 'Any', *Linguistics and Philosophy* 16-4, 353-422.
- Linebarger, Marcia, 1980, *The Grammar of Negative Polarity*. Dissertatie, Massachusetts Institute of Technology. Uitgegeven door de Indiana University Linguistics Club, Bloomington.
- Love, Catherine E., 1993, *Collins/Giunti Marzocco Italian-English/English-Italian dictionary*. HarperCollins, Glasgow etc., en Giunti Marzocco, Florence.
- Mey, Sjaak de, 1990, *Determiner logic or the grammar of the np*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.
- OED-2 = Oxford English Dictionary, 2nd edition, J.A. Simpson en E.S.C. Weiner, red., Clarendon Press, Oxford, 1989.
- Postma, Gertjan, 1995, *Zero Semantics. A Study of the Syntactic Conception of Quantificational Meaning*. Dissertatie Rijksuniversiteit Leiden.
- Progovac, Ljiljana, 1988, *A Binding Approach to Polarity Sensitivity*. Dissertatie, University of Southern California.
- Progovac, Ljiljana, 1994, *Negative and positive polarity: a binding approach*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rullmann, Hotze, 1996, 'Two types of negative polarity items,' in Kiyomi Kusumoto, red., *Proceedings of the North East Linguistic Society* 26, GLSA, Amherst, 335-350.
- Sánchez-Valencia, Victor, Ton van der Wouden en Frans Zwarts, 1994, 'Polarity, Veridicality, and temporal connectives,' in: Paul Dekker en

- Martin Stokhof, red., *Proceedings of the Ninth Amsterdam Colloquium*, Amsterdam, 587-606.
- Traugott, Elisabeth C. en Berndt Heine, 1991, *Approaches to grammaticalization*. Volume 1. John Benjamins: Amsterdam-Philadelphia.
- Wal, Sjoukje van der, 1996, *Negative Polarity Items & Negation: Tandem Acquisition*. Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen.
- WNT = *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, Deel XIII, Martinus Nijhoff, 's Gravenhage en A.W. Sijthoff, Leiden, 1924.
- Wouden, Ton van der, 1994, *Negative Contexts*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Wouden, Ton van der, 1996a, 'Litotes and downward monotonicity', in Heinrich Wansing, red., *Negation: a notion in focus*. Walter de Gruyter, Berlijn, 145-168.
- Wouden, Ton van der, 1996b, 'Hoeven,' in dit nummer.
- Wouden, Ton van der, 1997, *Negative Contexts. Collocation, polarity and multiple negation*. Routledge, Londen en New York.
- Zwarts, Frans, 1981, 'Negatief Polaire Uitdrukkingen I,' in *Glot* 4-1, 38-132.
- Zwarts, Frans, 1986a, *Categoriale Grammatica en Algebraïsche Semantiek. Een onderzoek naar negatie en polariteit in het Nederlands*. Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen.
- Zwarts, Frans, 1986b, 'Polariteit: De reikwijdte van een lexicale eigenschap', in: Cor Hoppenbrouwers, Ineke Schuurman, Ron van Zonneveld en Frans Zwarts, red., *Syntaxis en lexicon*, Foris, Dordrecht, 157-192.
- Zwarts, Frans, 1995, 'Nonveridical contexts,' *Linguistic Analysis* 25, 3-4, 286-312.